

Krzysztof Indeck, Halina Maliszewska

POSTĘPOWANIE W SPRAWACH NIELETNICH W PRAKTYCE SĄDÓW ŁÓDZKICH

I. UWAGI OGÓLNE

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r. (dalej: u.p.n., ustawa)¹ stwarza duże potencjalne możliwości w sposobie podejmowania przez sędziego rodzinnego decyzji w zakresie:

- ustalania i oceny stopnia demoralizacji nieletnich;
- wyboru trybu postępowania, w jakim sprawa nieletniego ma być rozpatrywana, oraz rodzaju środka wychowawczego i poprawczego;
- zmiany zastosowanych już środków wychowawczych².

Konstatacja ta, oparta na analizie przepisów ustawy, skłoniła nas do podjęcia próby oceny sposobu korzystania przez sądy rodzinne, w związku z rozstrzyganymi przez nie sprawami, z środków oddanych im do dyspozycji przez ustawę.

Podjęliśmy także próbę ustalenia, czy przy wyborze określonego sposobu reakcji tj. doborze poszczególnych środków kierują się one zasadą wyrażoną w art. 3 u.p.n. — mianowicie dobrem nieletniego³.

Celem dokonania takiej oceny przeprowadziliśmy badania statystyki sądów rodzinnych w Łodzi, zawierającej dane liczbowe o sposobie zakończenia postępowania opiekuńczo-wychowawczego i poprawczego⁴ w latach 1984—1987, z uwzględnieniem liczby i rodzaju środków orzekanych przez sądy rodzinne w poszczególnych dzielnicach Łodzi.

¹ Dz.U. 1982, nr 35, poz. 228.

² Por. H. Kołakowska-Przełomiec, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, PiP 1983, nr 6, s. 51.

³ Decyzje sądów rodzinnych zapadłe z pogwałceniem tej zasady powodować powinny ich zmianę lub uchylenie, por. A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Lublin 1984, s. 70.

⁴ Co do potrzeby wyróżnienia innych niż tu wymienione rodzajów postępowań por. F. Zedler, *Postępowanie opiekuńczo-wychowawcze*, Warszawa 1986, s. 56. Por. też art. 42 § 1 u.p.n.

Przyjęcie tej metody badawczej wynikało z założenia, iż celowość orzeczenia sądowego zastosowania określonego przez u.p.n. środka związana jest bądź ze stopniem zdemoralizowania nieletniego, bądź zarówno z demoralizacją, jak i czynem karalnym, który nieletni popełnił.

II. RODZAJ I ZAKRES ORZEKANYCH ŚRODKÓW

Sąd rodzinny ma do dyspozycji różnorodne środki oddziaływania na nieletnich⁵. Katalog tych środków zawarty jest w art. 6 ustawy. W niektórych wypadkach sąd rodzinny władny jest orzec wobec nieletniego karę, a także, na podstawie art. 6 pkt 11 ustawy, zastosować inne niż wymienione w u.p.n. środki oddziaływania, w szczególności przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, jak również podjąć inne rozstrzygnięcia, np. przekazać sprawę nieletniego szkole lub organizacji społecznej.

Odpowiednie przepisy ustawy pozwalają zatem sądom dokonywać elastycznych rozstrzygnięć o sytuacji wychowawczej nieletniego⁶.

Dane przedstawiające liczby bezwzględne oraz wskaźniki dynamiki i struktury środków orzekanych w sądach rodzinnych w Łodzi, w latach 1984—1987, zawarte są w tab. 1.

Z tych danych wynika, że sądy najczęściej stosowały środki wychowawcze — w 1341 przypadkach. Ogółem orzeczono te środki w 88,5% wszystkich rozstrzyganych w analizowanym okresie spraw. W 11,4% spraw w tym samym czasie orzeczono środki poprawcze⁷.

Tabela 1 pokazuje również, że przy istnieniu stałej tendencji do wzrostu liczby orzekanych środków wychowawczych (wskaźnik dynamiki dla lat 1985—1987 wynosił odpowiednio — 106,2, 130,2, 151,3) liczba stosowanych środków poprawczych pozostawała w zasadzie stała i wynosiła: w 1985 — 55, w 1986 — 66, w 1987 — 62 (wobec 292, 358, 416 środków wychowawczych orzeczonych w tych latach).

⁵ Na temat systematyki środków pozostawionych do dyspozycji sądom rodzinnym por. np. Strzembosz, *Postępowanie...*, s. 41 i n., por. także S. Lelental, H. Maliszewska, *Zakres orzekania środków przewidzianych przez ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, (red. T. Bojarski), Lublin 1988, s. 141.

⁶ Por. A. Strzembosz, *Nowa ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Próba komentarza*, Warszawa 1983, s. 32.

⁷ Używając terminu „środki poprawcze” mamy na myśli zarówno umieszczenie w zakładzie poprawczym, jak również zastosowanie tej instytucji z warunkowym zawieszeniem jej wykonania.

Tabela 1

ŚRODKI ORZEKANE WOBEC NIELETNICH

Rok i dzielnica		Rodzaj i rozmiar orzekanych środków																	Ogółem			
		1			2			3			4			5		6			lb	wskaźniki		
		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźnik	lb	wskaźniki		lb	D	S ₁		S ₂		
			D	Ś		D	S		D	S				D	S							
1984	B	105	100,0	87,5	6	100,0	5,0	5	100,0	4,2	3	100,0	2,5	1	0,8	—	—	—	120	100,0	26,9	
	G	41	100,0	42,3	22	100,0	22,7	19	100,0	19,6	14	100,0	14,4	—	—	1	—	1,0	97	100,0	21,7	
	P	63	100,0	62,4	15	100,0	14,8	14	100,0	13,9	8	100,0	7,9	1	1,0	—	—	—	101	100,0	22,6	
	S	44	100,0	71,0	10	100,0	16,1	8	100,0	12,9	—	—	—	—	—	—	—	—	62	100,0	13,9	
	W	22	100,0	33,3	20	100,0	30,3	16	100,0	24,2	8	100,0	12,1	—	—	—	—	—	66	100,0	14,8	
Razem		275	100,0	61,6	73	100,0	16,4	62	100,0	13,9	33	100,0	7,4	2	0,4	1	100,0	0,2	446	100,0	100,0	23,4
1985	B	107	101,9	76,4	15	250,0	10,7	12	240,0	8,6	6	200,0	4,3	—	—	—	—	—	140	116,7	34,6	
	G	52	126,8	61,2	16	72,7	18,8	14	73,7	16,5	3	21,4	3,5	—	—	—	—	—	85	87,6	21,0	
	P	78	123,8	73,6	14	93,9	13,2	11	78,6	10,4	3	37,5	2,8	—	—	—	—	—	106	104,9	26,2	
	Ś	42	95,4	93,3	3	30,0	6,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	45	44,5	11,1	
	W	13	59,0	46,4	7	35,0	25,0	5	31,2	17,9	3	37,5	10,7	—	—	—	—	—	28	42,4	6,9	
Razem		292	106,2	72,3	55	75,3	13,6	42	67,7	10,4	15	45,4	3,7	—	—	—	—	—	404	90,6	100,0	21,2
1986	B	145	138,1	84,3	14	233,3	8,1	12	240,0	7,0	1	33,3	0,6	—	—	—	—	—	172	143,3	33,7	
	G	87	212,2	65,9	16	72,7	12,1	17	89,5	12,9	12	85,7	9,1	—	—	—	—	—	132	136,1	25,9	
	P	82	130,2	87,7	11	73,3	11,2	5	35,7	5,1	—	—	—	—	—	—	—	—	98	97,0	19,2	
	Ś	22	50,0	31,0	17	170,0	23,9	19	237,5	26,8	13	—	18,3	—	—	—	—	—	71	114,5	13,9	
	W	22	100,0	59,5	8	40,0	21,6	5	31,2	13,5	1	12,5	2,7	—	—	1	—	—	37	56,1	7,2	
Razem		358	130,2	70,2	66	90,4	12,9	58	93,6	11,4	27	81,8	5,3	—	—	1	100,0	0,2	510	114,3	100,0	26,8
1987	B	108	102,9	77,1	12	200,0	8,6	15	300,0	10,7	5	166,7	3,6	—	—	—	—	—	140	116,7	25,7	
	G	94	229,3	81,7	11	50,0	9,6	6	31,6	5,2	4	28,6	3,5	—	—	—	—	—	115	118,6	21,1	
	P	120	190,5	82,2	14	93,3	9,6	11	78,6	7,5	1	12,5	0,7	—	—	—	—	—	146	144,5	26,8	
	Ś	57	129,5	77,0	8	80,0	10,8	6	75,0	8,1	2	—	2,7	—	—	1	—	1,3	74	112,1	13,6	
	W	37	168,2	53,6	17	85,0	24,6	12	75,0	17,4	3	37,5	4,3	—	—	—	—	—	69	104,5	12,7	
Razem		416	151,3	76,5	62	84,9	11,4	50	80,7	9,2	15	45,4	2,8	—	—	1	100,0	0,2	544	122,0	100,0	28,6
Ogółem		1341	—	70,4	256	—	13,4	212	—	11,1	90	—	4,7	2	0,1	3	—	0,2	1904	—	—	100,0

B, G, P, Ś, W – nazwy dzielnic Łodzi, odpowiednio: Bałuty, Górna, Polesie, Śródmieście, Widzew.

D, S, S₁, S₂ – wskaźniki dynamiki (D) i struktury (S, S₁, S₂). Te ostatnie wyrażają: S – udział poszczególnych środków w ogólnej liczbie środków orzeczonych w danym roku w poszczególnych dzielnicach oraz udział poszczególnych środków w ogólnej liczbie środków orzeczonych w danym roku, S₁ – udział ogółu środków orzeczonych w poszczególnych dzielnicach w ogólnej liczbie środków orzeczonych w poszczególnych latach, S₂ – udział ogólnej liczby środków orzeczonych w poszczególnych latach w ogólnej liczbie środków orzeczonych w badanym okresie.

1, 2, 3, 4, 5, 6 – nazwy orzekanych środków: 1 – środki wychowawcze, 2 – środki poprawcze, 3 – środki wychowawcze orzeczone w okresie warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym, 4 – samoistny środek wychowawczy orzeczony w postępowaniu poprawczym, 5 – kary, 6 – inne orzeczone środki wobec nieletniego (por. s. 82 niniejszego opracowania).

Źródło: Statystyka sądowa na lata 1984, 1985, 1986, 1987 Sądu Rejonowego w Łodzi Wydziałów Rodzinnych i Nieletnich. Obliczenia własne.

ŚRODKI WYCHOWAWCZE ORZEKANE WOBEC NIELETNICH

Tabela 2

Rok i dzielnica		Rodzaj i rozmiar orzekanych środków																														Ogółem												
		1		2		3		4		5		6		7		8	9		10		11		12		13		lb	wskaźniki																
		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźnik S	lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźnik S		lb	D	S ₁	S ₂													
			D	Ś		D	S		D	S		D	S		D	S				D	S		D	S								D	S	D	S									
1984	B	2	—	1,9	13	—	12,4	32	100,0	30,5	4	—	3,9	52	100,0	49,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100,0	0,9	—	—	—	1	0,9	105	100,0	38,2							
	G	—	—	—	—	—	—	4	100,0	9,8	—	—	—	25	100,0	61,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	100,0	7,3	9	100,0	—	—	21,9	41	100,0	14,9							
	P	4	—	6,3	—	—	—	5	100,0	7,9	—	—	—	41	100,0	65,1	1	—	1,6	—	—	—	—	1	—	1,6	—	—	4	100,0	6,3	7	100,0	11,1	—	—	63		100,0	22,9				
	Ś	3	—	6,8	4	—	9,1	5	100,0	11,4	3	—	6,9	20	100,0	45,4	—	—	—	1	—	2,3	—	—	—	—	—	1	100,0	2,3	7	100,0	15,9	—	—	44	100,0		16,0					
	W	—	—	—	—	—	—	3	100,0	13,6	—	—	—	13	100,0	59,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100,0	4,5	1	100,0	4,5	4	18,2	22	100,0		8,0					
Razem		9	100,0	3,3	17	100,0	6,2	49	100,0	17,8	7	100,0	2,5	151	100,0	54,9	1	100,0	0,4	1	100,0	0,4	—	—	—	—	10	100,0	3,6	24	100,0	8,7	5	1,8	275	100,0	100,0	20,5						
1985	B	9	—	8,4	20	—	18,7	29	90,6	27,1	3	—	2,8	37	71,1	34,6	6	—	5,6	1	—	0,9	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1,9	—	—	107	101,9	36,6						
	G	1	—	1,9	1	—	1,9	3	75,0	5,8	—	—	—	34	136,0	65,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	100,0	11,5	7	77,8	13,5	—	—	52	126,8		17,8				
	P	13	—	16,7	5	—	6,4	2	40,0	2,6	—	—	—	47	114,6	60,2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2,6	1	1,3	3	100,0	3,8	5	71,4	6,4	—	—	78	123,8		26,7				
	Ś	—	—	—	10	—	23,8	1	20,0	2,4	1	—	2,4	25	125,0	59,5	4	—	9,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	14,3	2,4	—	—	42	95,4	14,4							
	W	—	—	—	—	—	—	6	200,0	46,1	—	—	—	7	53,9	53,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	59,1	4,5						
Razem		23	255,6	7,9	36	211,8	12,3	41	83,7	14,0	4	57,1	1,4	150	99,3	51,4	10	1000,0	3,4	1	100,0	0,3	—	—	—	—	1	0,3	9	900,0	3,1	15	62,5	5,1	—	—	292	106,2	100,0	21,8				
1986	B	11	—	7,6	30	—	20,7	42	131,3	29,0	—	—	—	54	103,8	37,2	4	—	2,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	200,0	1,4	2	—	1,4	—	—	145	138,1	40,5					
	G	—	—	—	—	—	—	6	150,0	6,9	1	—	1,2	66	264,0	75,7	1	—	1,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	200,0	6,9	7	100,0	8,0	—	—	87	212,2	24,3					
	P	15	—	18,3	2	—	2,4	3	60,0	3,7	—	—	—	48	117,1	58,5	1	—	1,2	—	—	—	—	—	1	—	1,2	—	—	8	800,0	9,8	4	57,1	4,9	—	—	82	130,2		22,9			
	Ś	2	—	9,1	1	—	4,6	—	—	—	—	—	—	13	65,0	59,1	3	—	13,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	42,9	13,6	—	—	22	50,0	6,1						
	W	2	—	9,1	3	—	13,6	3	100,0	13,6	—	—	—	14	107,7	63,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	100,0	6,1						
Razem		30	333,3	8,4	36	211,8	10,0	54	110,2	15,1	1	14,3	0,3	195	129,1	54,5	9	900,0	2,5	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100,0	0,3	—	—	16	160,0	4,5	16	66,7	4,5	—	—	358	130,2	100,0	26,7
1987	B	6	—	5,5	24	—	22,2	21	65,6	19,4	—	—	—	44	84,6	40,7	5	—	4,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	300,0	2,8	5	—	4,6	—	—	108	102,9	26,0					
	G	4	—	4,3	1	—	1,0	22	550,0	23,4	—	—	—	51	204,0	54,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	133,3	4,3	10	111,1	10,6	—	—	94	229,3	22,6						
	P	21	—	17,5	—	—	—	11	220,0	9,2	—	—	—	72	175,6	60,0	2	—	1,7	—	—	—	—	—	—	—	—	5	125,0	4,2	5	71,4	4,2	—	—	120	190,5	28,8						
	Ś	—	—	—	11	—	19,3	7	140,0	12,3	—	—	—	19	95,0	33,3	5	—	8,8	—	—	—	—	—	—	—	—	4	400,0	7,0	9	128,6	15,8	—	—	57	129,5	43,7						
	W	5	—	13,5	1	—	2,7	12	400,0	32,4	1	—	2,7	15	115,4	40,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	200,0	5,4	—	—	37	168,2	8,9						
Razem		36	400,0	8,7	37	217,6	8,9	73	149,0	17,5	1	14,3	0,2	201	133,1	48,3	12	1200,0	2,9	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	2,2	—	—	16	160,0	3,8	31	129,2	7,4	—	—	416	151,3	100,0	31,0
Ogółem		98	—	7,3	126	—	9,4	217	—	16,2	13	—	0,97	697	—	52,0	32	—	2,4	2	—	0,1	—	—	—	—	13	1300,0	0,97	1	0,07	51	—	3,8	86	—	6,4	5	0,4	1341	—	—	100,0	

1 – upomnienie; 2 – zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymania się od przebywania w określonych miejscach lub środowiskach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia; 3 – nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna; 4 – nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego; 5 – nadzór kuratora; 6 – skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą; 7 – zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych; 8 – przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego; 9 – umieszczenie w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego; 10 – umieszczenie w rodzinie zastępczej; 11 – umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej; 12 – umieszczenie w zakładzie wychowawczym; 13 – inne środki przewidziane w u.p.n. do właściwości sądu rodzinnego jak również środki przewidziane w k.r.o. (por. s. 90 niniejszego opracowania).

Źródło: Jak w tab. 1. Obliczenia własne.

W poszczególnych dzielnicach Łodzi widoczna jest tendencja do wzrostu liczby orzekanych środków wychowawczych w porównaniu z 1984 r. Wskaźnik dynamiki dla poszczególnych dzielnic (poza trzema przypadkami) jest równy lub większy od 100,0. Odwrotną tendencję obserwujemy w wypadku orzekania środków poprawczych — poza dzielnicą Bałuty i dzielnicą Śródmieście w 1986 r. — wskaźnik dynamiki w żadnym roku nie osiągnął poziomu z roku 1984.

Udział orzekanych środków wychowawczych i poprawczych w ogólnej liczbie stosowanych środków jest zmienny; np. w niektórych dzielnicach widoczna jest wyraźna przewaga w proporcjach orzekanych środków na korzyść środków wychowawczych. Tak było w dzielnicy Bałuty w 1984 r. — wskaźnik struktury wynosił tam bowiem: 87,5 dla środków wychowawczych i 5,0 dla środków poprawczych. W tym samym roku w dzielnicy Widzew wskaźnik ten był prawie jednakowy i wynosił odpowiednio: 33,3 i 30,3. Ogólnie jednak udział środków poprawczych w stosunku do liczby orzekanych środków w latach 1985—1987 nie był mniejszy od 6,7% (dzielnica Śródmieście — 1985 r.) i większy od 25% (dzielnica Widzew w tymże roku).

Faktyczny rozmiar orzekanych środków wychowawczych jest większy, uwzględnić bowiem należy dodatkowo, że środki wychowawcze stosowane są w okresie warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym oraz (samoistnie) w postępowaniu poprawczym.

Ich udział w ogólnej liczbie środków orzekanych wobec nieletnich wynosił — dla środków wychowawczych orzeczonych w okresie warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym — od 9,2 w 1987 r. do 13,9% w 1984 r., dla przypadku orzekania samoistnego środka wychowawczego w postępowaniu poprawczym — od 2,8 w 1987 r. do 7,4% w 1984 r. W poszczególnych dzielnicach Łodzi nie sięgnięto po oba środki tylko w 1985 r. w dzielnicy Śródmieście, nie orzeczono zaś środka wychowawczego w postępowaniu poprawczym w 1986 r. w dzielnicy Polesie.

Zwraca uwagę znikoma liczba orzekanych kar — 2 w analizowanych latach i środków określonych w tabeli jako „inne”⁸ — 3, co stanowi odpowiednio tylko 0,1 i 0,2% ogółu orzeczonych środków.

Po tych ogólnych informacjach na temat rodzaju i rozmiarów orzekanych przez sądy rodzinne w Łodzi środków przejdźmy do ich szczegółowej analizy. Dane na temat liczb bezwzględnych, a także wskaźniki struktury i dynamiki stosowanych środków poprawczych i wychowawczych zestawione zostały w tab. 2, 3, 4.

⁸ Por. s. 90 niniejszego opracowania.

III. ŚRODKI WYCHOWAWCZE ORZEKANE W POSTĘPOWANIU OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYM

Ustawa przewiduje następujące środki wychowawcze, które mogą być orzekane wobec nieletnich (art. 6): — upomnienie; — zobowiązanie do określonego zachowania się, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia; — ustanowienie odpowiedzialnego nadzoru rodziców lub opiekunów; — ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej albo też osoby godnej zaufania, udzielającej poręczenia za nieletniego; — zastosowanie nadzoru kuratora; — skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą; — orzeczenie zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych; — orzeczenie przepadku rzeczy uzyskanej w związku z popełnieniem czynu karalnego; — orzeczenie o umieszczeniu w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego, umieszczenie w rodzinie zastępczej, umieszczenie w zakładzie wychowawczym lub innej odpowiedniej placówce opiekuńczo-wychowawczej, a także różne środki przewidziane w u.p.n. do właściwości sądu rodzinnego jak również środki przewidziane w k.r.o.⁹

Środki te orzekane są głównie w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym niezależnie od tego, czy postępowanie toczy się ze względu na występowanie przejawów demoralizacji nieletniego, czy też z powodu popełnienia przez niego czynu karalnego.

Szczegółowe dane na temat rozkładu liczbowego środków wychowawczych orzeczonych w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym znajdują się w tab. 2. Ich opis zaczniemy od upomnienia.

1. Upomnienie¹⁰. Ma ono charakter ogólny, w tym znaczeniu, że polega na zwróceniu uwagi nieletniemu na właściwości jego postępowania. Udzielenie upomnienia nieletniemu — kończy postępowanie wobec niego¹¹.

Liczba zastosowanych upomnień w latach 1984—1987 systematycznie rosła: z 9 w 1984 r. do 36 w 1987 r. Wzrostowi liczby orzekanych upom-

⁹ Por. s. 90 niniejszego opracowania. W postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym sąd może orzec także środki lecznicze.

¹⁰ Wprowadzona do tekstu numeracja poszczególnych środków odpowiada kolejności, w jakiej są one opisane w tab. 2.

¹¹ Por. Strzembosz, Nowa..., s. 20.

nień towarzyszyło nieznaczne zwiększenie się wskaźnika struktury stosowania tego środka w ogólnej liczbie orzekanych środków wychowawczych, wskaźnik ten przybierał następujące wartości: 3,3 w 1984 r., 7,9 w 1985 r., 8,4 w 1986 r. i 8,7 w 1987 r. Ogółem zastosowano upomnienie w badanym okresie w 98 sprawach, co stanowi 7,3% ogółu spraw zakończonych orzeczeniem wobec nieletniego środka wychowawczego.

Najczęściej upomnienie stosowano w dzielnicy Polesie — 53 razy. Nie orzekano upomnienia w dzielnicy Śródmieście.

2. Zobowiązanie do określonego zachowania się. Środek ten ma charakter konkretny. Jego orzeczenie wymaga późniejszej kontroli sposobu wypełniania zobowiązania. Sąd w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym może zastosować zobowiązanie wymienione w u.p.n. lub nałożyć inne. Zobowiązania te mogą przyjąć formę: a) czynnego żalu, jeśli polegają np. na przeproszeniu pokrzywdzonego; b) skłonienie nieletniego do wypełnienia podstawowych obowiązków społecznych, jeśli polegają np. na podjęciu przez niego nauki lub pracy; c) spowodowaniu zaprzestania zachowań prowadzących do wykolejenia się społecznego, jeśli polegają np. na powstrzymywaniu się od przebywania w określonych miejscach; d) spowodowania zaniechania używania alkoholu lub innego środka odurzającego¹².

Środek ten był częściej stosowany niż upomnienie, bo w 9,4% ogółu przypadków, w których orzekono środki wychowawcze. W poszczególnych latach, począwszy od 1985 r., liczba orzeczonych zobowiązań była względnie stała (36—37), jednakże ich udział w liczbie wszystkich stosowanych środków wychowawczych obniżył się w tym czasie z ponad 12 do blisko 9%.

W poszczególnych dzielnicach Łodzi najwięcej orzeczonych środków w postaci zobowiązania do określonego zachowania się przypada na dzielnicę Bałuty w roku 1986 — bo aż 30 (20,7% wszystkich środków wychowawczych stosowanych w tym roku). Nie wystąpił ten środek w dzielnicach Górna, Polesie, Widzew — w 1984 r., Widzew — w 1985, Górna — w 1986, Polesie — w 1987 r. Stosunkowo częste są przypadki występowania orzeczenia tylko jednego zobowiązania; tak było w dzielnicy Górna w 1985 r., Śródmieście w 1986 r., Górna i Widzew w 1987 r.

3. Nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna. Ma on na celu stworzenie nad nieletnim opieki tych osób i przekształ-

¹² *Ibidem*.

ceniu jej w odpowiedzialną¹³; jednocześnie nie powoduje przejęcia od rodziców lub opiekuna ich obowiązków¹⁴.

Środek ten orzekany był częściej niż dwa poprzednie, bo 217 razy (w 16,2% wszystkich przypadków stosowania środków wychowawczych) i stanowił od 14% (w 1985 r.) do 17% (w 1987 r.) ogółu środków wychowawczych orzeczonych w związku z toczącym się postępowaniem opiekuńczo-wychowawczym w Łodzi. Najczęściej nadzór odpowiedzialny orzekany był w dzielnicy Bałuty — 42 razy w 1986 r., najrzadziej w dzielnicy Śródmieście — 1 raz w 1985 r. Tylko w dzielnicy Śródmieście w 1986 r. nie odnotowano ani jednego przypadku orzeczenia nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekunów.

4. Nadzór odpowiedzialny organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania. Środek ten ma podobne, jak poprzedni rodzaj nadzoru, cele do spełnienia. W razie niewypełnienia obowiązków płynących z obu rodzajów nadzoru osoby zobowiązane mogą ponieść odpowiedzialność na podstawie art. 105 k.w. w postaci orzeczenia w stosunku do nich kary ograniczenia wolności, grzywny lub nagany.

Z danych zawartych w tab. 2 wynika, że sądy sięgały po ten środek niezwykle rzadko — ogółem w badanym okresie tylko 13 razy (co stanowi 0,97% wszystkich orzeczonych środków wychowawczych). O ograniczonym zasięgu tego środka świadczy fakt, że w latach 1986—1987 w sądach rodzinnych orzeczony on został 2 razy (w 1986 r. w dzielnicy Górna i w 1987 w dzielnicy Widzew).

5. Nadzór kuratora. Środek ten uważany jest za jeden z najbardziej nowoczesnych i podstawowych środków oddziaływania na nieletniego, a także za jeden ze środków najefektywniejszych¹⁵. Ocena taka wynika, jak się wydaje, z oczekiwań związanych z pracą kuratora społecznego lub zawodowego. W pracy swojej kuratorzy mają bowiem oddziaływać nie tylko na nieletniego, ale także na jego rodzinę i środowisko, w jakim nieletni przebywa¹⁶. Te właśnie oczekiwania, a także fakt, że nadzór kuratora nie powoduje przejęcia pieczy nad wychowaniem nieletniego, jest zapewne główną przyczyną, że środek ten jest najczęściej stosowany przez sądy rodzinne. Orzeczono go 697 razy —

¹³ Por. A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich (polskie prawo nieletnich)*, Toruń 1986, s. 63 i n.

¹⁴ Por. Strzembosz, *Nowa...*, s. 21.

¹⁵ Grześkowiak, *Postępowanie...*, s. 64.

¹⁶ *Ibidem*.

a więc w 52% wszystkich przypadków stosowania środków wychowawczych. Jak można sądzić z rozkładu danych liczbowych zawartych w tab. 2, przede wszystkim zaś ze wzrostu wskaźnika dynamiki — udział tego środka będzie w dalszych latach stopniowo zwiększał się w ogólnej liczbie orzekanych środków wychowawczych.

W poszczególnych dzielnicach Łodzi nadzór kuratora był stosowany w sposób, który nie pozwala na uchwycenie istotniejszych prawidłowości co do częstotliwości jego orzekania.

6. Skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą. Orzeczenie tego środka łączy się z obowiązkiem uczęszczania nieletniego do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą w określone dni i w określonych godzinach; wykonanie tego obowiązku nie pociąga zatem zmiany środowiska wychowawczego nieletniego. Organizacje pracy kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą określa zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 26 IV 1983 r. (Dz. Urz.M.S. nr 3, poz. 115). Celem orzeczenia tego środka jest oddziaływanie na nieletniego przez wzmoczenie opieki wychowawczej nad nim. Włączenie się nieletniego do procesu wychowawczego poprzez uczestniczenie aktywne w zajęciach prowadzonych w ośrodku może spowodować istotną poprawę jego zachowania.

W praktyce sądów łódzkich środek ten był orzekany rzadko, bowiem tylko 32 razy w ciągu czterech badanych lat (w 2,4% przypadków zastosowania środków wychowawczych).

W Łodzi orzekano (poza rokiem 1984, kiedy to zastosowano ten środek 1 raz) skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą 9 razy — w 1986, 10 razy — w 1985 i 12 razy — w 1987 r.

W poszczególnych dzielnicach Łodzi zastosowano ten środek od 1 do 5 razy w ciągu roku. W wielu dzielnicach w ogóle go nie orzekano (np. w 1984 r. w dzielnicach: Bałuty, Górna, Polesie, Widzew).

7. Zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych. Środek ten może być orzekany dla osiągnięcia dwojakich celów — zapobiegnięcia w przyszłości popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego lub w celu „utrudnienia nieletniemu spotkania się z określonymi kolegami lub prowadzenia trybu życia niekorzystnie wpływającego na jego rozwój moralny”¹⁷. Jeśli orzeczony środek ma realizować głównie cel pierwszy, wówczas zbliżyć się on będzie do środków zabezpieczających, o których mowa w kodeksie karnym z 1969 r., jeśli zaś głównie drugi — mieć będzie charakter przede wszystkim środka wychowawczego.

¹⁷ Strzembosz, Nowa..., s. 23. Chodzi tu przede wszystkim o „zmotoryzowane” grupy nieletnich, dopuszczające się naruszeń prawa o ruchu drogowym.

W przeprowadzonych przez nas badaniach ustaliliśmy, że zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych orzeczono zaledwie 2 razy — w 1984 r. w dzielnicy Śródmieście i w 1985 r. w dzielnicy — Bałuty, co stanowi 0,1% wszystkich orzekanych środków wychowawczych w latach 1984—1987.

8. Przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego. Celem orzeczenia tego środka jest odebranie korzyści z popełnionego przez nieletniego czynu karalnego. Środek ten, z założenia, ma pełnić podobną funkcję w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym jak przepadek rzeczy orzeczony w postępowaniu karnym¹⁸.

W statystyce sądów rodzinnych nie odnotowano przypadków orzeczenia przepadku rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego. Potwierdzałoby to ujemną ocenę tego środka sformułowaną w piśmiennictwie przedmiotu, zgodnie z którą „funkcje zabezpieczające przepadku rzeczy [...] w postępowaniu w sprawach nieletnich należy uznać za wysoce iluzoryczną”¹⁹. Dodajmy tu, że stosując przepadek rzeczy sąd rodzinny orzeka tym samym: a) przepadek narzędzi lub innych przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu karalnego; b) przedmiotów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z czynu karalnego²⁰.

9. Umieszczenie w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego. Jest to środek półotwarty połączony ze zmianą naturalnego środowiska wychowawczego nieletniego. Zastosowanie tego środka budzi następujące zastrzeżenia: a) wynikające ze sposobu wykonania tego środka — mianowicie, organizacją powołaną do przygotowania zawodowego jest m.in. OHP, co powoduje, że faktycznie środek ten nie jest środkiem półotwartym, a zamkniętym; b) wynikające z czasu wykonywania tego środka — ponieważ może być on wykonywany do ukończenia przez młodzież 21 roku życia, ma ona istotnie ograniczoną możliwość wyboru kierunku kształcenia profesjonalnego²¹, a tym samym wyboru drogi życiowej. Ponadto, z tego powodu, iż zbyt daleko wchodzi w okres pełnoletności osób, wobec których został orzeczony, a także dlatego, że często wystę-

¹⁸ Jeżeli przyjąć powszechny w doktrynie pogląd, iż przesłanki orzeczenia tego środka są identyczne jak przesłanki orzeczenia kary dodatkowej, o której mowa w art. 48 k.k.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Por. K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1984, s. 55.

²¹ Por. Grześkowiak, *Postępowanie...*, s. 68.

puje w połączeniu z przymusowym pobytem w organizacjach paramilitarnych — może być oceniany jako w istotny sposób naruszający prawa nieletnich²².

Wyeksponowane zastrzeżenia co do możliwości realizowania celów wychowawczych w procesie wykonania umieszczenia w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego rzutują zapewne na częstotliwość orzekania tego środka. Jak wynika z tab. 2 — tylko 13 razy zastosowano ten środek (w 1984—1986 r. orzekano ten środek 1—2 razy, natomiast w 1987 — 9 razy, w tym w dzielnicy Polesie 4 razy).

Udział procentowy umieszczenia w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego w ogólnej liczbie orzekanych środków wychowawczych nie przekracza 1%.

10. Umieszczenie w rodzinie zastępczej. Wykonanie tego środka powoduje zmianę środowiska nieletniego. Zwraca uwagę fakt, że ani konsekwencje prawne umieszczenia w rodzinie zastępczej, ani charakter tego umieszczenia nie są bliżej określone w u.p.n.²³ Tym być może należy tłumaczyć zaledwie jeden przypadek zastosowania tego środka w dzielnicy Polesie w 1985 r.

11. Umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Jest to kolejny środek, którego wykonanie łączy się ze zmianą środowiska wychowawczego nieletniego. Celem zastosowania tego środka jest poddanie nieletniego oddziaływaniu wychowawczemu w nowym dla niego środowisku społecznym, w specjalnie stworzonych warunkach²⁴, umożliwiającym indywidualne oddziaływanie na nieletnich, odpowiednio do ich osobowości i potrzeb wychowawczych²⁵.

Umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej następowało w 51 przypadkach (3,8% ogółu środków wychowawczych).

Rozkład liczbowy orzekania tego środka w poszczególnych latach wydaje się być przypadkowy, w każdym bądź razie nie wskazuje na istnienie wyraźnych tendencji co do zmian w jego dynamice i strukturze.

Ogólnie — umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej stanowi ok. 3—4,5% orzekanych środków wychowawczych w latach 1984—1987.

W poszczególnych dzielnicach Łodzi stosowano ten środek w następujący sposób: w dzielnicy Widzew w przeciągu trzech lat (1985—1987) nie orzeczono o umieszczeniu w placówce opiekuńczo-wychowawczej.

²² Por. *ibidem*.

²³ Por. *ibidem*, s. 67.

²⁴ Por. *ibidem*, s. 69.

²⁵ *Ibidem*.

W pozostałych dzielnicach Łodzi środek ten był stosowany nie więcej niż 8 razy rocznie (średnio kilka razy).

12. Umieszczenie w zakładzie wychowawczym. Celem orzeczenia tego środka jest prowadzenie oddziaływania wychowawczego w stosunku do nieletniego w oderwaniu od jego środowiska rodzinnego²⁶, a więc łączy on się z przejęciem w całości pieczy nad małoletnim²⁷.

W latach 1984—1987 sięgnięto po ten środek 86 razy (w 6,4% przypadków ogółu orzekanych środków wychowawczych). Najczęściej orzekano ten środek w 1987 r. — 31 razy, najrzadziej w 1985 — 15 razy. Nie orzeczono tego środka w dzielnicy Bałuty w 1984 r., oraz w dzielnicy Widzew w 1985 i 1986 r. Środek ten był stosowany w największej liczbie przypadków w dzielnicy Górna: w 1984 — 9 razy, w 1985 i 1986 r. — 7 razy i w 1987 r. — 10 razy.

13. Inne środki przewidziane w u.p.n. do właściwości sądu rodzinnego, jak również środki przewidziane w k.r.o. Są to środki, o których mowa w art. 6 pkt 11 u.p.n., np. środki lecznicze, środki zapewniające opiekę wychowawczą, umieszczenie w schronisku dla nieletnich lub skierowanie nieletniego do innej placówki sprawującej częściową pieczę nad dziećmi (na podstawie art. 109 § 2 pkt 4 k.r.o.). Placówką taką może być np. internat, świetlica, ognisko, młodzieżowy dom kultury²⁸.

Ogółem orzeczono 5 takich środków (0,4% wszystkich środków wychowawczych). Wszystkie zostały orzeczone w 1984 r. (4 zastosowano w dzielnicy Widzew i 1 w dzielnicy Górna).

IV. ŚRODKI POPRAWCZE I WYCHOWAWCZE ORZEKANE W POSTĘPOWANIU POPRAWCZYM

1. Umieszczenie w zakładzie poprawczym. O ile środki wychowawcze mogą być orzekane zarówno wtedy, gdy nieletni dopuścił się czynu karalnego, jak i wtedy, gdy stwierdzono u niego demoralizację, to umieszczenie w zakładzie poprawczym może nastąpić tylko wobec nieletniego, który popełnił czyn karalny²⁹. Zakład poprawczy

²⁶ Por. *ibidem*.

²⁷ Por. Strzembosz, *Postępowanie...*, s. 43.

²⁸ Por. Grześkowiak i inni, *op. cit.*, s. 58, 59.

²⁹ Na temat kryteriów umieszczenia w zakładzie poprawczym zob. art. 10 u.p.n., a także np. Strzembosz, *Postępowanie...*, s. 71.

uosabia w sobie cechy środka wychowawczego i kary. Orzeka się o umieszczeniu w zakładzie poprawczym zwłaszcza wtedy, gdy inne środki stosowane wobec nieletniego okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego (art. 10 ustawy). Środek ten jest jednym z dwóch, obok warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym, rodzajem środka poprawczego³⁰.

Częstotliwość orzekania tego środka w poszczególnych latach i w odniesieniu do poszczególnych dzielnic Łodzi, przedstawiona została w tab. 3.

W latach 1984—1987 środki poprawcze orzekane były 256 razy, z czego w 201 przypadkach (78,5% orzeczonych środków poprawczych) zastosowano warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym, w pozostałych 55 (odpowiednio w 21,5%) umieszczenie w zakładzie poprawczym.

Liczba umieszczeń w zakładzie poprawczym w badanym okresie była względnie stała i wynosiła 12—13 rocznie. W 1987 r. wskaźnik dynamiki wzrósł, w porównaniu z 1984 r., do poziomu 141,7.

W poszczególnych dzielnicach liczba orzeczeń o zastosowaniu tego środka nie przekraczała 3—5 przypadków; tylko raz w 1986 r. w dzielnicy Śródmieście nie zastosowano tego środka i raz w dzielnicy Bałuty w 1987 r.

Orzeczenia o umieszczeniu w zakładzie poprawczym stanowiły nie mniej niż 16% (w 1984 r.) i nie więcej niż 28% (w 1985 r.) sumy orzeczeń umieszczenia w zakładzie poprawczym i orzeczeń warunkowego umieszczenia w zakładzie poprawczym.

2. Warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym. Jest to środek, który powinien być stosowany ze względu na właściwości i warunki osobiste, środowiskowe sprawcy oraz na okoliczności i charakter czynu. Powinien także uzasadniać przypuszczenie, iż pomimo niewykonania środka poprawczego w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym jego cele zostaną osiągnięte. Zawieszenie wykonania orzeczenia o umieszczeniu w zakładzie poprawczym następuje na okres próby do lat trzech i jest połączone z obligatoryjnym stosowaniem środków wychowawczych: nadzoru organizacji, zakładu pracy, osoby godnej zaufania — udzielającej poręczenia za nieletniego, nadzoru kuratora, stosowaniem umieszczenia w: kuratorskim ośrodku pracy z młodzieżą, w instytucji lub organizacji powołanej do przygoto-

³⁰ Ustawa przewiduje również nową instytucję, a mianowicie warunkowe odstąpienie od wykonania orzeczenia o umieszczeniu w zakładzie poprawczym (art. 88 u.p.n.). Ponieważ środek ten stosowany jest w postępowaniu wykonawczym, nie uwzględniamy go w podanych danych.

ŚRODKI POPRAWCZE STOSOWANE WOBEC NIELETNICH

Rok i dzielnica		Rodzaj i rozmiar orzekanych środków						Ogółem			
		1			2			wskaźniki			
		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	D	S ₁	S ₂
			D	S		D	S				
1984	B	1	100,0	16,7	5	100,0	83,3	6	100,0	8,2	
	G	3	100,0	13,6	19	100,0	86,4	22	100,0	30,1	
	P	2	100,0	13,3	13	100,0	86,7	15	100,0	20,5	
	Ś	2	100,0	20,0	8	100,0	80,0	10	100,0	13,7	
	W	4	100,0	20,0	16	100,0	80,0	20	100,0	27,4	
Razem		12	100,0	16,4	61	100,0	83,6	73	100,0	100,0	28,5
1985	B	3	300,0	20,0	12	240,0	80,0	15	250,0	27,3	
	G	2	66,7	12,5	14	73,7	87,5	16	72,7	29,1	
	P	3	150,0	21,4	11	84,6	78,6	14	93,3	25,4	
	Ś	3	150,0	100,0	—	—	—	3	30,0	5,4	
	W	2	50,0	28,6	5	31,2	71,4	7	35,0	12,7	
Razem		13	108,3	23,6	42	68,8	76,4	55	75,3	100,0	21,5
1986	B	2	200,0	14,3	12	240,0	85,7	14	233,3	21,2	
	G	2	66,7	12,5	14	73,7	87,5	16	72,7	24,2	
	P	6	300,0	54,5	5	38,5	45,5	11	73,3	16,7	
	Ś	—	—	—	17	212,5	100,0	17	170,0	25,8	
	W	3	75,0	37,5	5	31,2	62,5	8	40,0	12,1	
Razem		13	108,3	19,7	53	86,9	80,3	66	90,4	100,0	25,8
1987	B	—	—	—	12	240,0	100,0	12	200,0	19,3	
	G	5	166,7	45,5	6	31,6	54,5	11	50,0	17,7	
	P	3	100,0	21,4	11	84,6	78,6	14	93,3	22,6	
	Ś	4	200,0	50,0	4	50,0	50,0	8	80,0	12,9	
	W	5	125,0	29,4	12	75,0	70,6	17	85,0	27,4	
Razem		17	141,7	27,4	45	73,8	72,6	62	84,9	100,0	24,2
Ogółem		55	—	21,5	201	—	78,5	256	—	—	100,0

Źródło: Jak. w tab. 1. Obliczenia własne.

1 — umieszczenie w zakładzie poprawczym, 2 — warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym.

ŚRODKI WYCHOWAWCZE STOSOWANE WOBEC NIELETNICH W OKRESIE WARUNKOWEGO ZAWIESZENIA UMIESZCZENIA W ZAKŁADZIE POPRAWCZYM

Rok i dzielnica		Rodzaj i rozmiar orzekanych środków																		Ogółem			
		1			2			3			4		5	6			7			lb	wskaźniki		
		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźniki		lb	wskaźnik S	lb	lb	wskaźniki		lb	wskaźniki			D	S ₁	S ₂
			D	S		D	S		D	S					D	S		D	S				
1984	B	—	—	—	3	100,0	60,0	2	—	40,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	100,0	8,1	
	G	—	—	—	18	100,0	94,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100,0	5,3	19	100,0	30,6	
	P	—	—	—	13	100,0	92,9	—	—	—	1	7,1	—	—	—	—	—	—	14	100,0	22,5		
	Ś	—	—	—	7	100,0	87,5	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	12,5	8	100,0	12,9	
	W	2	100,0	12,5	14	100,0	87,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	100,0	25,8	
Razem		2	100,0	3,2	55	100,0	88,7	2	100,0	3,2	1	1,6	—	1	100,0	1,6	1	100,0	1,6	62	100,0	100,0	29,2
1985	B	—	—	—	7	233,3	58,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	41,7	12	240,0	28,6	
	G	—	—	—	14	77,8	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	73,7	33,3		
	P	—	—	—	11	84,6	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	78,6	26,2		
	Ś	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	W	—	—	—	5	35,7	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	62,5	11,9		
Razem		—	—	—	37	67,3	88,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	500,0	11,9	42	67,7	100,0	19,8
1986	B	—	—	—	11	366,7	91,7	1	—	8,3	—	—	—	—	—	—	—	—	12	240,0	20,7		
	G	—	—	—	14	77,8	82,3	3	—	17,6	—	—	—	—	—	—	—	—	17	89,5	29,3		
	P	—	—	—	4	30,8	100,0	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	5	35,7	8,6		
	Ś	—	—	—	13	185,7	68,4	2	—	10,5	—	—	—	—	—	—	4	—	21,0	19	237,5		32,7
	W	—	—	—	5	35,7	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	31,2	8,6		
Razem		—	—	—	47	85,4	81,0	6	300,0	10,3	—	—	—	1	100,0	1,7	4	400,0	6,9	58	93,5	100,0	27,3
1987	B	—	—	—	9	300,0	60,0	3	—	20,0	—	—	—	2	—	13,3	1	—	6,7	15	300,0	30,0	
	G	—	—	—	4	22,2	66,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	200,0	33,3	6	31,6	12,0	
	P	—	—	—	9	69,2	81,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	18,2	11	78,6	22,0	
	Ś	—	—	—	5	71,4	83,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	16,7	6	75,0	12,0	
	W	1	50,0	8,3	11	78,6	91,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	75,0	24,0	
Razem		1	50,0	2,0	38	69,1	76,0	3	150,0	6,0	—	—	—	2	200,0	4,0	6	600,0	12,0	50	80,6	100,0	
Ogółem		3	—	1,4	177	—	83,5	10	—	4,7	1	0,5	—	4	—	2,0	16	—	7,6	212	—	—	100,0

1 – nadzór organizacji, zakładu pracy, osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego; 2 – nadzór kuratora; 3 – skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą; 4 – umieszczenie w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego; 5 – umieszczenie w rodzinie zastępczej; 6 – umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej; 7 – umieszczenie w zakładzie wychowawczym.

wania zawodowego, w rodzinie zastępczej, w placówce opiekuńczo-wychowawczej albo w zakładzie wychowawczym.

Jak już napisano, w latach 1984—1987 warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym stanowiło 78,5% ogółu środków poprawczych. W badanych latach udział ten wynosił: w 1984 r. — 86,3%, w 1985 r. — 76,4%, w 1986 r. — 80,3%, w 1987 r. — 72,6%.

W poszczególnych dzielnicach Łodzi środek ten nie był orzeczony — w dzielnicy Śródmieście — w 1985 r.; w innych dzielnicach stosowany był od 4 razy (w dzielnicy Śródmieście w 1987 r.) do 17 razy w 1986 r. (tamże). Zauważmy, że w dzielnicy tej warunkowemu zawieszeniu umieszczenia w zakładzie poprawczym nie towarzyszyło ani w jednym przypadku orzeczenie o umieszczeniu w zakładzie poprawczym.

3. Środki wychowawcze zastosowane w związku z warunkowym zawieszeniem umieszczenia w zakładzie poprawczym. Liczebny rozkład tych środków przedstawia tab. 4.

Jak wynika z danych zawartych w tab. 4, najczęściej orzekanym w tej sytuacji środkiem jest nadzór kuratora zawodowego lub społecznego (o charakterze tego środka była już mowa wcześniej). Środek ten był stosowany w ponad 80% przypadków wszystkich orzekanych środków wychowawczych. Drugim pod względem liczby orzeczonych środków było umieszczenie w zakładzie wychowawczym (w ponad 7% przypadków stosowania środków wychowawczych). O ile jednak orzekanie nadzoru kuratora wykazuje pewną stałość, następowało bowiem w każdym roku i prawie we wszystkich dzielnicach (poza dzielnicą Śródmieście w 1985 r.), to orzekanie pozostałych środków wychowawczych jest, biorąc pod uwagę ich rozkład liczbowy, dość przypadkowe. Tabela 4 ukazuje, że nie stosowano w ogóle lub orzekano w 1—4 przypadków następujące środki: umieszczenie w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego (1), umieszczenie w rodzinie zastępczej (0), umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej (4), skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą (10). Znikomy udział środków w ogólnej liczbie środków wychowawczych orzekanych w związku z zawieszeniem umieszczenia nieletnich w zakładzie poprawczym zwalnia nas od szczegółowego omówienia ich rozkładu liczbowego, w poszczególnych latach i w poszczególnych dzielnicach Łodzi.

4. Kara. Orzeczenie kary wobec nieletniego na podstawie odpowiednich przepisów u.p.n. uzależnione jest od zaistnienia łącznie dwóch przesłanek — formalnej i materialnej³¹.

³¹ Por. Strzembosz, Nowa..., s. 50.

Przesłanka formalna wyraża się w możliwości wymierzenia kary nieletniemu, materialna zaś — w przewidywanej nieskuteczności resocjalizacyjnej innych środków zarówno wychowawczych, jak i poprawczych. Kara może zostać orzeczona przez sąd rodzinny, jeżeli: a) istnieją podstawy do orzeczenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym; jednakże, jeśli ukończył on w chwili orzekania 18 rok życia, a stosowanie środków poprawczych nie jest celowe (art. 13 ustawy); b) nieletni ukończył 18 lat przed rozpoczęciem wykonywania decyzji o zastosowaniu środka poprawczego (art. 94 u.p.n.)³².

Inne przypadki orzekania kar wobec nieletnich znajdują się poza u.p.n., mianowicie w kodeksie karnym z 1969 r. (art. 9 § 2).

Jeśli orzeczono karę na podstawie u.p.n. — nadzwyczajne jej złagodzenie jest obligatoryjne; natomiast skazując nieletniego na podstawie przepisów kodeksu karnego na karę pozbawienia wolności, zalicza się na jej poczet okres pobytu nieletniego w schronisku dla nieletnich (art. 99 § 3 ustawy). Sąd karny może orzec zamiast kary środki wychowawcze lub poprawcze, jeżeli uzna je za właściwe, a wobec nieletniego wszczęto postępowanie przed ukończeniem przez niego 18 lat (art. 99 § 1 pkt 1 u.p.n.).

W latach 1984—1987 sądy rodzinne w Łodzi wymierzyły karę tylko 2 razy (w 1985 r. — w dzielnicy Bałuty).

V. WNIOSKI

1. Zdecydowana większość orzekanych przez sądy rodzinne w Łodzi środków to środki wolnościowe, wśród nich najczęściej stosowanym jest nadzór kuratora.

Warunkiem prawidłowego przebiegu procesu oddziaływania na nieletniego przez kuratorów jest posiadanie przez nich odpowiedniego czasu dla wykonywania sprawowanego nadzoru. Tymczasem, jak ustaliliśmy, liczba osób zatrudnionych na stanowiskach kuratorów w poszczególnych wydziałach sądu rodzinnego i nieletnich w Łodzi, w badanym okresie, nie była zadowalająca. W początkach stycznia 1988 r. w poszczególnych dzielnicach zatrudniano: w dzielnicy Bałuty — 59 kuratorów (w tym 7 zawodowych), w dzielnicy Górna — 93 (w tym 6 zawodowych), w dzielnicy Polesie — 45 (w tym 4 zawodowych), w dzielnicy Śródmieście — 56 (w tym 4 zawodowych) oraz w dzielnicy Widzew — 48 (w tym 3 zawodowych). W tej sytuacji sądzimy, że zadania stawiane kuratorom, w związku z wykonywanym przez nich nadzorem, nie mogą być w pełni

³² Por. bliżej Strzembosz, *Postępowanie...*, s. 60—62.

realizowane. Zważyć bowiem dodatkowo należy, że nadzór kuratora stosowany jest nie tylko w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym, ale także w postępowaniu poprawczym w przypadku warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym oraz warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego.

2. Zwraca uwagę istotna statystycznie dysproporcja pomiędzy liczbami określającymi rozmiar orzekanych środków wychowawczych polegających na zachowaniu dotychczasowej sytuacji wychowawczej nieletniego: na przykład nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekunów orzekano ponad trzy razy rzadziej niż nadzór kuratora, zobowiązanie do odpowiedniego zachowania się ponad 5 razy rzadziej, zaś ponad sześć razy rzadziej — upomnienie.

3. Praktyka orzekania środków poprawczych charakteryzuje się stosunkowo częstym stosowaniem warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym; tylko w wyniku co piątego rozpoznawanego przypadku w postępowaniu poprawczym następowało umieszczenie w zakładzie poprawczym.

4. Ustaliliśmy, iż w toku postępowania przed sądami rodzinnymi zasada orzekania środków wychowawczych zgodnie z dobrem dziecka nie jest w wystarczającym stopniu uwzględniana. Jeżeli przyjąć, że realizacja tej zasady polega na doborze środków oddziaływania na nieletniego zgodnie z „jego dobrem”, a więc z uwzględnieniem dobra określonego nieletniego, a nie abstrakcyjnego „dobra w ogóle”³³, a także indywidualnych potrzeb dziecka wynikających z jego dążeń, temperamentu, zdolności³⁴ itp., to wyłaniają się następujące przeszkody w pełnym stosowaniu tej zasady w praktyce:

a) przecenianie przez sądy wychowawczo-twórczej roli nadzoru kuratora sądowego w procesie oddziaływania na nieletnich;

b) zbyt mała liczba orzekanych przez sądy rodzinne innych, poza nadzorem kuratora, środków wychowawczych, w szczególności skierowania do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą oraz nadzoru odpowiedzialnego rodziców; jeśli chodzi o ostatni z wymienionych tu środków, to stan ten wynika, naszym zdaniem, z przekonania sądów o niemożności nawiązania współpracy z rodzicami dziecka, jak i z braku właściwych instytucjonalnych rozwiązań umożliwiających taką współpracę oraz braku efektywnych środków stymulujących aktywność rodziców w procesie sprawowania opieki i wychowania własnego dziecka;

c) przymusowy charakter umieszczenia nieletniego w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego nieletniego; taki

³³ Grzeškowiak, *Postępowanie...*, s. 60.

³⁴ Grzeškowiak i inni, *op. cit.*, s. 15.

charakter tego środka przekreśla swobodny wybór drogi życiowej przez nieletniego, w szczególności wybór zawodu, który będzie wykonywał³⁵;

d) stosunkowo częste decyzje o umieszczeniu w zakładzie wychowawczym; decyzje takie zdają się świadczyć o nieuwzględnianiu przez sądy ustaleń pedagogiki wskazujących na niekorzystne efekty pobytu nieletniego w zamkniętym zakładzie, jak i nieuwzględnianiu wyników badań, zgodnie z którymi co drugi nieletni umieszczony w zakładzie zamkniętym powraca do przestępstwa³⁶; wydaje się więc konieczne zawężenie zakresu przypadków, w których środek ten może być stosowany do sytuacji, w których rodzice nieletniego pozbawieni są władzy rodzicielskiej albo uzależnienie umieszczenia nieletniego w zakładzie wychowawczym od zgody rodziców nieletniego, jeżeli przesłanką umieszczenia go w takim zakładzie jest zdrowie nieletniego³⁷.

Postulujemy zatem, aby w praktyce nastąpiło rozszerzenie rodzaju środków stosowanych wobec nieletniego oraz aby następował taki ich dobór, który uwzględniałby stopień rozwoju psychicznego i fizycznego nieletniego oraz jego rzeczywiste potrzeby.

Wrzesień 1990 r.

Uniwersytet Łódzki

Krzysztof Indeck, Halina Maliszewska

VERFAHREN IN JUGENDGERICHTSSACHEN IN DER PRAXIS DER LODZER GERICHTE

Der vorliegende Beitrag stützt sich auf statistische Analyse der Angaben der Gerichtsstatistik für die Jahre 1984, 1985, 1986 und 1987 bezüglich der Art und des Umfangs der Anwendung von Maßnahmen durch die Familiengerichte in den einzelnen Stadtbezirken von Łódź gegenüber den Beschuldigten aufgrund des Gesetzes über das Verfahren in Jugendgerichtssachen aus dem Jahre 1982 (Gesetzblatt Nr. 35, Position 228).

Die durchgeführten statistischen Untersuchungen hatten zum Ziel festzustellen, welcher Mittel gegenüber den Jugendlichen sich die Gerichte am häufigsten bedienen und ob sie sich bei der Wahl dieser Mittel nach dem in einer der

³⁵ Por. H. Maliszewska, *Dobro dziecka jako materialno-prawne założenie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1991, Folia iuridica 47.

³⁶ B. Chodyła, E. Kostuj, K. Ostrowska, *Funkcjonowanie zakładów poprawczych*, SKKiP 1982, nr 12, s. 155.

³⁷ Por. Maliszewska, *op. cit.*, s. 132—133.

Vorschriften dieses Gesetzes enthaltenen Grundsatz richten und zwar nach dem Grundsatz des Handelns zum Wohl des Jugendlichen (Art. 3). Ein weiteres Ziel unserer Untersuchungen war festzustellen, ob und in welchem Umfang die im Gesetz vorgesehenen Mittel in einzelnen Bezirken der Stadt bevorzugt werden.

Die statistische Analyse der gesammelten Angaben wird um eine kurze Charakteristik der aufgrund des Gesetzes über das Verfahren in Jugendgerichtssachen anzuwendenden Mittel, ergänzt, die anhand der Literatur und unter Berücksichtigung der Rolle und des Platzes der einzelnen, durch den Gesetzgeber zuerkannten Mittel im System der rechtlichen Mittel der Einwirkung auf die Jugendlichen durchgeführt worden ist.

Das gesammelte statische Material erlaubt folgende Bemerkungen.

Wir haben keine statistisch signifikanten Unterschiede in der Wahl der gegenüber den Jugendlichen angewandten Mittel durch die Gerichte in den einzelnen Stadtbezirken. Die angewandten Mittel waren, wie es scheint, ausschließlich von der Art der eingehenden Sachen abhängig. Die Verifizierung der Richtigkeit dieser Bemerkung ging jedoch über die Forschungsmöglichkeiten der Verfasser hinaus.

Wir haben hingegen folgende Gesetzmäßigkeiten in der Entscheidung über die gegenüber den Jugendlichen angewandten Mittel in den Lodzer Gerichten beobachten können. Die Mehrheit der von den Familiengerichten angewandten Mittel bildeten die Freiheitsmittel, unter denen die Aufsicht des Gerichtspflegers das häufigste Mittel war. Diese Praxis halten wir deswegen nicht für richtig, weil die Zahl der Gerichtspfleger die Erreichung des erwünschten Ziels, und zwar einer effizienten Einwirkung auf den Jugendlichen, auf seine Familie und seine Umgebung nicht gewährleistet. Das Entscheiden über andere Mittel steht in einer äußerst ungünstigen Disproportion zur Aufsicht des Gerichtspflegers; über die Aufsicht durch die Eltern oder Vormünder wurde beispielsweise dreimal seltener entschieden als über die Aufsicht durch den Gerichtspfleger, über fünfmal seltender wurde über die Verpflichtung des Jugendlichen zum angemessenen Verhalten entschieden, und über sechsmal seltener wurde die Verwarnung erteilt. Die Familiengerichte griffen in wenigen Fällen nach den Besserungsmitteln; nur in jedem fünften Besserungsverfahren erfolgte die Einweisung in eine Besserungsanstalt (in den übrigen Fällen wurde über die bedingte Einweisung in eine Besserungsanstalt entschieden).

Die allgemeine, auf das uns zur Verfügung stehende Forschungsmaterial gestützte Konklusion geht auf die Feststellung zurück, daß die Realisierung des Prinzips der Wahl angemessener Mittel der Einwirkung auf Jugendliche mit Rücksicht auf „ihr Wohl“ in der Praxis nicht ausreichend berücksichtigt wird. Unseres Erachtens setzen sich auf diese Sachlage folgende Hauptursachen zusammen: die Überschätzung der erzieherisch-kreativen Rolle der Aufsicht durch den Gerichtspfleger im Prozeß der Einwirkung auf Jugendliche durch die Gerichte, die zu geringe Zahl anderer Erziehungsmittel, außer der Aufsicht durch den Gerichtspfleger, auf die die Gerichte entscheiden (insbesondere geht es hier um die Einweisung in Arbeitszentren mit Jugendlichen unter Beteiligung des Gerichtspflegers), der Zwangscharakter der Einweisung der Jugendlichen in die Institutionen oder Organisationen, die zur beruflichen Ausbildung berufen worden sind (dieses Mittel macht die Wahl des künftigen Lebensweges durch den Jugendlichen und insbesondere die Wahl des Berufes, den er später ausüben wird, unmöglich), relativ häufige Entscheidungen über die Einweisung des Jugendlichen in eine Erziehungsanstalt. Dieses letzte Mittel zeugt davon, daß die Gerichte in vielen Fällen die Erhebungen der Pädagogik, die auf ungünstige Effekte des Aufenthalts

des Jugendlichen in einer geschlossenen Anstalt hinweisen, und die Ergebnisse der Untersuchungen, laut deren jeder zweite in eine geschlossene Anstalt eingewiesene Jugendliche rückfällig wird, nicht berücksichtigen.

Die Arbeit endet mit der Forderung nach der Ausdehnung des Anwendungsumfangs der Erziehungsmittel in einem solchen Grade, den das Gesetz erlaubt, und nach deren Anwendung unter Berücksichtigung des Grades psychischer und körperlicher Entwicklung des Jugendlichen und seiner tatsächlichen Lebensbedürfnisse.